

Mehmet Fatih ELMAS

Arş. Gör. | Res. Assist.
Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa-Türkiye
Uludağ University, Faculty of Arts & Science, Department of Philosophy, Bursa-Turkey
m_fatihelmas@hotmail.com

KANT'TA PRATİK AKLIN ELEŞTİRİSİ MERKEZİNDE “TANRI” VE “RUHUN ÖLÜMSÜZLÜĞÜ”

Özet

Kant'ın felsefesinde aklın teorik kullanımı ekseninde bilgi ancak *kavramın* temelinde bir *görü* bulunduğunda mümkündür. Diğer bir deyişle, kavramsal yapılar özünde görüsel içerikle desteklenmedikleri takdirde, salt kavram ile bilme edimi gerçekleşemez. Fakat insan bilişinde, tesisi bakımından hiçbir görüye bağlı olmayan bazı kavramlar bulunmaktadır: özgürlük, Tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü. Ona göre, bu mefhumlar inanç dairesine ait olduklarından dolayı epistemik açıdan anlaşılabilirler. Bu nedenle onlar, aklın teorik kullanımından değil, fakat pratik kullanımından hareketle incelenmelidir. Gelgelelim, aklın farklı kullanımlarını tesis eden ve teorik işleyişten pratiğe geçişe imkân tanıyan anahtar *transendental özgürlüktür*. Her ne kadar düşünme kuvveti olarak akıl teorik fonksiyonları içerisinde derin bir antinomiye düşse de, aynı kuvvet, *transendental özgürlükü* işe koymakla pratik fonksiyonları çerçevesinde bu karmaşadan kurtulmaya çalışır. Bu çalışmada, ilk olarak, Tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü mefhumlarının teorik bir örgü içerisinde değil, sadece ahlaki bakımdan ele alınabileceği tartışılacaktır. İkinci olarak, bu tartışmada bir derinleşmeyle, sözü edilen mefhumların objektif gerçekliklerini pratik akıl çerçevesinde nasıl edindikleri gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Teorik Akıl, Pratik Akıl, En Yüksek İyi, Özgürlük, Tanrı, Ruhun Ölümsüzlüğü.

“GOD” AND “IMMORALITY OF THE SOUL” IN KANT WITHIN THE CONTEXT OF *CRITIQUE OF PRACTICAL REASON*

Abstract

Knowledge within the axis of theoretical use of reason in Kant's philosophy is possible only when *concepts* can be grounded via *intuitions*. In other words, the act of knowing does not eventuate simply by the way of conceptual frameworks because of the fact that concepts have to be supported intuitional content in their essential roots. However, there are such concepts or notions in human cognition take place notwithstanding depend on any intuition with respect to their constitution: Freedom, God, and immortality of the soul. He claims that these notions cannot be understood epistemically because they were belong to the field of belief. Therefore, they must be investigated through the capabilities of practical use of reason not theoretical one. Yet, *transcendental freedom* is the key that establish the different uses of reason possible while enabling a transition from the theoretical use to the practical. Despite the faculty of reason falls a deep antinomy in its theoretical function, the same faculty tries to escape this perplexity in its practical use via utilizing *transcendental freedom*. First of all, in this study, it will be discussed that notions of God and the immortality of the soul can be considered solely from the perspective of morality not within a theoretical lexicon. Secondly, deepening on this discussion, it will be shown that how these notions gain their objective reality within the field of practical reason.

Keywords: Theoretical Reason, Practical Reason, Summum Bonum, Freedom, God, Immortality of the Soul.

1. Giriş

Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde belirtildiği üzere deneyimin ve deneyim nesnelere tesisi veya en genel anlamda “bilgi” söz konusu olduğunda düşünme kuvvetinin (yani aklın) bir nesneyle ilgili kullanılışı kategorileri, diğer bir deyişle anlama yetisinin saf kavramlarını gerektirir. Çünkü kategoriler/saf kavramlar olmaksızın hiçbir nesne düşünülemez. Dahası, saf teorik akıl çerçevesinde bilgi, ancak kavramların temelinde bir görü var ise mümkündür. Şu hâlde ne görüsüz kavram ne de kavramsız görü tek başına bilginin oluşmasını sağlayabilir: “İçeriksiz düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın görüler kördür (Kant 1993: 66 [A 51/B 75]).¹ Yine de düşünme kuvveti olarak aklın özel türden kavramları olan ideler dikkate alındığında bunların birer nesne olup olmadığı sorunu ortaya çıkar. Kant’ın vurgusuyla, idelerin gerçekliği yalnızca saf pratik akılca temin edilebileceğinden, burada görüleri ihtiyaç olmaksızın da idelerin düşünmeye açtığı alana dair kategoriler aracılığıyla pekâlâ düşünülebilirler. Çünkü kategoriler yapı ve köken bakımından görülerden bağımsızdır ve hep bir nesneye işaret ederler. Kategorilerin idelere uygulanmasında –görü nesnesi söz konusu olmadığından– pratik aklın, en yüksek iyi kavramıyla ortaya koyduğu bir nesneyle –en yüksek iyinin olanaklılığı için ihtiyaç duyulan kavramların gerçekliğiyle– idelerin gerçekliği, gerçekten var oldukları gösterilir. Bilindiği gibi, bahsedilen ideler de “özgürlük”, “ölümsüzlük” ve “Tanrı” olmak üzere üçlü bir sınıflamaya tabi tutulur. Bu yazıda, Kant’ın *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı metni ekseninde bu üç ideden ikisi üzerine bir inceleme yapılmaktadır.

2. Saf Aklın Diyalektiği: “En Yararlı Yanlış Yol”

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*’nin ilk ana bölümü olan “Transendental Öğeler Öğretisi”ni şu sözlerle bitirir:

Böylece tüm insan bilgisi görüler ile başlar, buradan kavramlara geçer, ve ideler ile sonlanır. Gerçi her üç öge açısından *a priori* bilgi kaynakları taşıyor olsa da –ki bunlar ilk bakışta tüm deneyimin sınırlarını küçümsüyor görünürler–, tamamlanmış bir eleştiri bizi tüm aklın pratik kullanımında bu öğeler ile hiçbir zaman olanaklı deneyim alanının ötesine geçemeyeceğine, ve bu en yüksek bilgi-yetisinin gerçek görevinin tüm yöntemleri ve bunların ilkelerini yalnızca tüm olanaklı birlik ilkeleri

---

¹ “Kant 1993: 66” notasyonu, *Saf Aklın Eleştirisi* diye karşılamayı tercih ettiğimiz *Kritik der reinen Vernunft*’un Türkçe çevirisindeki (*Arı Usun Eleştirisi*) sayfa numarasını; “[A 51/B 75]” ise metnin sırasıyla (“A” ile işaret edilen) 1781 ve (“B” ile işaret edilen) 1787 tarihli edisyonlarındaki sayfa numaralarını göstermektedir. Çalışmada, bu metin için Türkçe çeviriden yararlanma yoluna gidilse de, terminolojik gerekçelerle kimi değişikliklerde bulunulmuştur.

–aralarında ereklerin birliği en önemlisi olmak üzere– ile uyum içinde doğanın en içlerine dek ulaşabilmek için kullanmak olduğuna, ama hiçbir zaman onun sınırlarının ötesine yükselmemesi gerektiği çünkü onun dışında bizim içi boş uzaydan başka birşeyin bulunmadığına inandırır (Kant 1993: 328 [A 702-03/B 730-31]).

İlk ana bölümünün, bilimin ya da teorik bilginin inanca yer açmak adına ortadan kaldırılması ve dogmatik metafiziğin reddiyle sonuçlandığı eserin, yani *Saf Aklın Eleştirisi*’nin ikinci ana bölümü olan “Aşkınsal/Transendental Yöntem Öğretisi”nde ise Kant akıl eleştirisini genişleterek sürdürür. Ona göre aklın saf kullanımının teorik bilgide “kurucu” değil, fakat “düzenleyici” bir işlevinin olması, ilk bakışta kabul edilebilir görünmez. Çünkü akıl idelerle düşünülenin bir karşılığı (veya real) olmasını ister; ancak bu isteğinin boş olduğunu görmekte de gecikmez (Kant 1993: 364 [A 795/B 823]). Şeylerin kendisine teorik bakımdan ulaşamayan akıl, yine de *doğal bir yatkınlık olarak* metafizik ilgilere sahiptir. Bununla birlikte, Kant için saf aklın felsefi olarak derinlikli bir biçimde incelenmesinin bir tek yararı vardır. O da aklın bir bilgi *organonu* olarak kullanılamayacağını göstermektir (Kant, a.g.y.). Bu durumda aklın meşru ve meşru olmayan kullanım biçimlerinden söz etmek gerekir. Bunun için ise Kant’a göre öncelikle, tıpkı anlama yetisinde olduğu gibi, aklın bilgilerinin de bir çeşidinde bir kanun/yasa (*kanon*) koyucu olup olmadığı sorusunu sormak gereklidir. Diğer bir deyişle, sorulmak istenen meseleyi şu şekilde formüle etmek mümkündür: Aklın kullanımı için bir *kanundan* söz edilebilir mi? Kant, *yasa* ile genel olarak belirli bilişsel yetilerin doğru kullanılmasının bütünlük açısından *a priori* ilkelerinin tespit edilmesini anlar (Kant 1993: 364 [A 796/B 824]). Örneğin *Saf Aklın Eleştirisi*’ndeki genel mantık kısmı, hem anlama yetisi hem de akıl için bir *yasa* işlevi görür. Burada önemli olan, bir bilişsel gücün doğru kullanımından söz edilemediği takdirde olası bir *kanundan* da söz edilemeyeceğidir. Bu nedenle Kant’a göre, sürekli diyalektiğe götürdüğü için aklın spekülatif kullanımına yönelik bir *kanundan* söz edilemez. Saf aklın spekülatif kullanımına ait bir *kanun* olmadığından onun meşru bir kullanımının da sözü edilen bağlamda herhangi bir imkânı yoktur. Çünkü meşru kullanım ancak ve ancak aklın pratik kullanımına aittir.

Böylece aklın bir kullanımı rafa kaldırılırken bu kullanım ekseninde filizlenen bir başka kullanımı belirir. Buradan hareketle Kant, felsefesini insana ait meşhur sorularıyla²

---

²“ Ne bilebilirim?” (*Was kann ich wissen?*), “Ne yapmalıyım?” (*Was soll ich tun?*), “Ne umabilirim?” (*Was darf ich hoffen?*). Bu sorular ise anlaşılacağı üzere esasen “İnsan nedir?” (*Was ist der Mensch?*) sorusuna bağlanır (Kant 1993: 367 [A 804-05/B 832-33]).

sürdürerek “üzerindeki yıldızlar” ile “içindeki ahlak yasası”nı bir ve aynı ilişkide kavramaya çalışır:

İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası. Her ikisini, karanlıklarda gizlenmiş ya da benim ufkumun ötesinde aşkın alanda imişlercesine aramama ve sırf tahmin etmeme gerek yok; onları önümde görüyorum ve doğrudan doğruya benim kendi varoluşumun bilincine bağlıyorum. İlki, dıştaki duyular dünyasında benim bulunduğum yerde başlıyor ve içinde bulunduğum bağlantılar ağını, dünyalar üzerine dünyalardan ve sistemler sistemlerinden oluşan, ayrıca da önemli hareketlerinin sınırsız zamanlarına, bu zamanların başlangına ve devamına doğru uzanan uçsuz bucaksız büyüklüğe dek genişletiyor. İkincisi, benim görünmez benliğimde, kişiliğimde başlıyor ve kendimi, gerçek sonsuzluğu olan, ama yalnızca anlama yetisince farkedilebilen bir dünya içinde kendi gözümün önüne getiriyor (Kant 2014: 174).

Saf Aklın Eleştirisi’nin “Transendental Diyalektik” kısmında aklın kullanım biçimlerini sınıflandıran Kant, bilindiği üzere, sonrasında geleneksel metafiziğin temel problemlerini tartışır. Geleneksel metafizikte ele alınan “ruh”, “kozmos” ve “Tanrı” kavramlarını sıkı bir eleştiri süzgecinden geçirerek bu üç kavrama ilişkin yapılan hatalı akıl çıkarımlarını tespit etmek için uğraşır. Ona göre özgürlük, ruhun ölümsüzlüğü ve Tanrı, aklın epistemik bakımdan problematik olan ideleri olarak kalırlar. Fakat bunlar, aklın pratik kullanımında, insan yaşamına yön veren ilkeler olarak insandan, eylemlerinde kendilerine gerçeklik kazandırılmasını isteyen üç ide olarak karşımıza çıkarlar. Yani insan akli, bu idelerin uygulama alanında gerçekleştirmesini ister. Böylece, idelerin hatalı kullanımlarının tespitiyle aynı zamanda onların meşru olarak nasıl kullanılacaklarının de yolu gösterilmiş olur. Diğer bir deyişle ilgili saptamalar, aynı zamanda, aklın teorik kullanımından aklın pratik kullanımına geçişini olanaklı kılar. Aklın teorik kullanımı zemininde meşru kullanımı sadece aklın anlama yetisi işlemlerini düzenlemesiyle mümkün iken, pratik kullanımı düzleminde idelerin meşru kullanımı ise, her ne kadar duyular ötesi bir alana ilişkin bilgi sağlamasa da, düşünme üzerinden özel bir bilme tarzına kapı aralayacaktır.

Şimdi, bu konuyu derinleştiren *Pratik Aklın Eleştirisi*’nin ikinci kitabı ise şu sözlerle başlamaktadır: “İster teorik ister pratik kullanılışı göz önünde tutulsun, saf aklın her zaman bir dialektiği vardır; çünkü akıl, verilmiş koşullu bir şeyin koşullarının mutlak olarak tümünü arar, bu da ancak kendi başına şeylerde bulunabilir” (Kant 2014: 117).

Fakat görümsüz kavramlar boş olduğu için, bütün kavramları görülerle ilişkilendirmek gerekir ve görüler nesnelere sadece görünüşler olarak tanıttığından dolayı, koşulsuz olanın idesi görünüşlere kendi başına şeylermişçesine uygulandığında zorunlulukla bir kuruntu doğar. Akıl bu kuruntuya ilişkin sorgulamaya zorlanır. Bu sorgulama ise ancak akıl yetisine ilişkin bütünlüklü bir eleştiriyle mümkündür. Kant, saf aklın diyalektiğinden doğan antinomiye insan aklının saptığı “en yararlı yanlış yol” olduğunu belirtir. Çünkü ona göre bu yanlış yol aynı zamanda doğru yolun kapısını açmaya yarar. Bununla, varoluşumuzu rahatça sürdürebileceğimiz bir düzene ilişkin bakış açısı kazanma olanağı elde ederiz.

Saf aklın teorik kullanımında söz konusu diyalektiğe yönelik çözüm önerisi, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde ayrıntılı olarak verilmiştir. Fakat bu çözüm önerisi, pratik kullanım açısından bir anlam ifade etmez. Çünkü saf pratik akıl, pratik koşullu olanda koşulsuz olanı “en yüksek iyi” adı altındaki “nesnesinin koşulsuz tümlüğü olarak” arar. Felsefe, Kant’a göre, tam da bu ideyi pratik olarak belirleme çabasıdır. Bu anlamıyla felsefe, “en yüksek iyinin içine konacağı kavrama ve en yüksek iyiyi gerçekleştirecek davranışa işaret etmekteydi” (Kant 2014: 118).

3. Aklın Teorik Kullanımından Pratik Kullanımına Geçiş

Aklın meşru kullanımlarını saptama çerçevesinde Kant’ın sözünü ettiği dört antinomiden biri olan “nedensellik” ile ilgili problem, yani “özgürlük antinomisi”, sadece spekülatif metafiziğin önüne bir set çekmekten ibaret bir tartışma barındırmayıp, aynı zamanda Kant’ın etik anlayışının da merkezini oluşturur. Aklın teorik kullanımından pratik kullanımına geçişi olanaklı kılan en üst yön, “transendental özgürlük”tür. Çünkü akıl teorik kullanımında nedensellik kavramından hareketle kategorik ya da koşulsuz olana doğru arayışında düştüğü antinomiden, pratik düzlemde kurtulmaya çalışır. Kant, aklın teorik kullanımını serimlerken özgürlüğün problematik karakterde bir *ide* olduğunu göstermeyi başarmıştır. Şimdi ise pratik akıl açısından özgürlük kavramının nesnel bir gerçekliğinin olup olmadığını sorgulamak gerekmektedir:

Özgürlük kavramı, pratik aklın zorunlu bir yasasıyla gerçekliği kanıtlandığı kadarıyla, şimdi saf aklın –hatta teorik aklın– sisteminde bütün yapının kilit taşı meydana getirir; sırf ideler olarak teorik akılda desteksiz kalan bütün öbür kavramlar (Tanrı ve ölümsüzlük kavramları) da, şimdi özgürlük kavramına bağlanır, onunla birlikte ve onun aracılığıyla dayanak bulur, nesnel gerçeklik kazanır, yani bunların olanaklılığı, özgürlüğün gerçek olmasıyla kanıtlanır; çünkü bu ide ahlak yasası yoluyla kendini ortaya koyar (Kant 2014: 3-4).

Kant için özgürlük, olanaklılığı *a priori* bilinen tek idedir. Dolayısıyla da Tanrı ve ölümsüzlük idelerine ancak onun aracılığıyla nüfuz edilebilir. Çünkü bu ideler özgürlük gibi ahlak yasasının koşulu değil, “bu yasanın belirlediği bir istemenin zorunlu nesnesinin koşulları, yani saf aklımızın sırf pratik kullanımının koşullarıdır” (Kant 2014: 4). Şu hâlde bu idelerin olanaklılığı ancak pratik açıdan kabul edilebilir.³ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*’nin Ön sözünde söz konusu mesele yönünden amacını çarpıcı bir biçimde dile getirmektedir: “Öyleyse, biz yine alalım eleştirinin silahlarını elimize ve olanaklılıkları teori yoluyla yeterince sağlama bağlanamayan Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük kavramlarını, aklın ahlaksal kullanımında arayalım ve temellerini aklın bu kullanılışı üzerinde kuralım” (Kant 2014: 5).

Şimdi, *Saf Aklın Eleştirisi*’nin ilk ana bölümünü kapatan sözlerin tersine bu kez pratik akıl söz konusu olduğundan kısaca serimlenen yukarıdaki probleme dair *Pratik Aklın Eleştirisi*’nin “Giriş”inde şu deyişler yer almaktadır:

Elimizdeki Eleştiride ilkelerden başlayarak kavramlara ve ancak kavramlardan, olabildiği yerde, duyulara gideceğiz; oysa teorik akılda duyulardan başlayıp işi ilkelerde bitirmemiz gerekiyordu. Bunun nedeni ise yine şudur: bu defa konumuz istemdir ve akli nesnelere ilgisinde değil, istemeye ilgisinde ve istemenin nedenselliğiyle ilgisinde ele almamız gerekir. İşte burada, deneysel olarak koşullanmamış nedenselliğin ilkelerinden başlanmalıdır; böyle bir istemeyi belirleyen nedenlerle ilgili kavramlarımızı saptama, bu kavramları nesnelere, sonunda da özneye ve öznenin duyusalılığına uygulama denemesi ancak bundan sonra yapılabilir, özgürlükten gelen nedensellik yasası, yani herhangi bir saf pratik ilke, kaçınılmaz olarak başlangıcı oluşturuyor ve ancak kendisinin ilgili olabileceği nesnelere belirliyor (Kant 2014: 17-18).

Kant’a göre insan bir yanıla fenomen olarak duyulur dünyanın doğa mekanizmine tabidir diğer yanıla da doğa yasalarından bağımsız bir belirlenimi kendinde taşır (Kant 2014: 106). Bu durumda nedensellik kavramını iki farklı düzlemde veya anlam bağlantısında ele almak zorunludur: *Özgürlük* olarak nedensellik kavramı ve *doğa zorunluluğu* olarak nedensellik kavramı. Doğa zorunluluğu olarak nedensellik, “şeylerin, kendi başlarına şeyler olarak nedenselliklerine karşılık, zaman içinde belirlenebilir varoluşlarıyla, dolayısıyla görünüşler olarak varoluşlarıyla ilgilidir.” (Kant 2014: 103). Yani, burada varoluşun zaman içinde belirlenmesi esastır. Özgürlük olarak nedensellikte ise kendi başına şeylerin belirlenmelerinden söz edilebilir. Kant’a göre bu

---

³ Kant burada özgürlük aracılığıyla Tanrı ve ölümsüzlüğün nesnel gerçekliğini ve bunları saf aklın bir gereksinimi olarak kabul etmenin zorunluluğunu göstermektedir.

birbirine zıt görünen iki kavram da aynı oranda korunmak istendiğinde yapılması gereken şey, bir şeyin zaman içinde belirlenebilir olan varoluşunu, dolayısıyla doğa zorunluluğunun yasası uyarınca işleyen nedenselliği sadece görünüşüne ve özgürlüğü de aynı şeyin kendi başına şey oluşuna bağlamak gerekliliğidir (Kant 2014: 104). Fakat bu uygulama –yani birbirine karşı bu iki kavram tek ve aynı eylemde birleştirmek istendiğinde– yapılmak istendiğinde de ortaya ciddi zorluklar çıkmaktadır. Çünkü öznenin özgürlüğüyle doğa zorunluluğu normal şartlarda bir arada bulunamaz. Özgürlüğün duyulur dünyasına ait bir varlıktaki doğa mekanizmiyle birleştirilmesi noktasında ortaya çıkan güçlüklerden biri, özgürlüğün tümüyle yok olma ihtimalidir. Kant, bu güçlüğü şu şekilde çözülebileceğini ifade eder:

Zaman içindeki varoluş yalnızca, dünyadaki düşünen varlıkların duyusal bir tasarımlama biçiminden ibaretse, bu yüzden de kendi başına şeyler olarak düşünen varlıkları ilgilendirmiyorsa, o zaman bu varlıkların yaratılışı kendi başına şeylerin yaratılışıdır; çünkü yaratılış kavramı varoluşun duyusal tasarımlama biçimine ve nedenselliğe ilişkin olmayıp, ancak noumenonlarla ilgi içine sokulabilir. Dolayısıyla, duyulur dünyasındaki varlıkların yaratılmış olduklarını söylediğimde, bu açıdan onlara noumenonlar olarak bakarım. Nasıl, Tanrı’nın görünüşlerin yaratıcısı olduğunu söylemek bir çelişki olursa, onun, eyleyen varlıkların (noumenonlar olarak) varoluş nedeni olan yaratıcı olarak, aynı zamanda duyulur dünyasındaki –dolayısıyla görünüşler olarak– eylemlerin yaratıcısı olduğunu söylemek de bir çelişkidir. (Zamandaki varoluşu kendi başına şeyler için değil, yalnızca görünüşler için geçerli olan bir şey diye kabul ettiğimizde) görünüşler olarak eylemlerin doğal mekanikliğine dokunmadan özgürlüğü kabul etmek, olanaklı olabiliyorsa, eyleyen varlıkların yaratılmış varlıklar olması, burada en ufak bir değişikliğe yol açmaz, çünkü yaratılış bu varlıkların duyusal varoluşuyla değil, düşünülür varoluşuyla ilgilidir, bu yüzden de görünüşlerin belirlenme nedeni olarak görülemez; ama dünyadaki varlıklar kendi başına şeyler olarak zaman içinde varolsalardı, durum bambaşka olurdu; çünkü o zaman tözün yaratıcısı, aynı zamanda bu tözdeki bütün mekanikliğin de yaratıcısı olurdu (Kant 2014: 112).

Kant’a göre insan özgür olduğunu (empirik) deneyime bağlı olarak bilemez, çünkü (empirik) deneyim anlama yetisinin kategorilerine bağlıdır. Bu durumda, insan özgür olduğunu nasıl bilebilmektedir? Eğer bunu biliyorsa bu bilgi ona deneyimden başka bir yerden gelmek durumundadır. Kant, bu bilginin kaynağını, insanın içinde duyduğu buyruk olarak belirler. Bu, aklın temel olayıdır. Bu bakımdan, insan özgür olduğunu ancak dolaylı olarak bilebilir. İnsanın pratik aklın buyruğunu bilmesi onu özgürleştirir.

Yani özgürlük, ahlaki bilgiyle gerçekleşir (tıpkı Spinoza’da olduğu gibi).⁴ Bu bakımdan insanda özgürlüğün nedenselliği gerçekten vardır. Özgür olmak, özgürlük idesine uymaktan başka türlü davran(a)mamak, yani yasaya uymak anlamına gelir. Öyleyse, pratik akıl, teorik akıldan farklı olarak davranışlara yönelik ödev adında kurallar getirir. Bu kurallar, doğa yasalarından bütünüyle farklıdır. Çünkü ödevde emirler-buyruklar vardır, ki onlar zorunluluk taşırlar. Örneğin, “Yapmalısın!”, “Mecbursun!” vb. gibi. Ancak bir şeyi yapıp yapmamakta kişi bütünüyle özgürdür: irade özgürlüğü. Burada sorumluluk da özgürlüğe dayalıdır, yani söz konusu olan istemeyi yöneten aklın nedenselliğidir. Bu tür bir nedensellik fenomenler dünyasının nedenselliğine tabi olmayıp yalnızca aklın pratik kullanımı teorik kullanımının öğelerine bağlıdır: “Ahlak yasasıyla ilişkimize tek vermemiz gereken adlar ödev ve yükümlülüktür. Biz gerçi özgürlük aracılığıyla olabilen, pratik akılla saygı duymamız için bize sunulmuş bir ahlak ülkesinin yasa koyucu üyeleriyiz, ama aynı zamanda uyruğuyuz da, başı değil” (Kant 2014: 91).

Şu durumda, Kant’ın saf aklın antinomisine ilişkin çözümünden doğan birtakım sonuçlar olacaktır. Bu bağlamda pratik ilkeler açısından ahlaklılık bilinci –erdem– ile onun sonucunda ortaya çıkan mutluluk beklentisi arasında, her ne kadar analitik olarak bilinemese de organik-zorunlu bir ilişki vardır. Ahlaklılık, en yüksek iyinin ilk koşulu olarak en üstün iyidir. Mutluluk da bunun ikinci ögesidir. Bu bağlamda saf pratik aklın nesnesinin bütünü, en yüksek iyi oluşturur (Kant 2014: 129). En yüksek iyiyi gerçekleştirmek için her türden çaba, saf pratik aklın buyruğudur.

4. “En Yüksek İyi” ve Onun Gerçekleşme Koşulları Olarak “Tanrı” ve “Ruhun Ölümsüzlüğü”

Kant’ın felsefesinde özgürlük ile duyular üstü, akılla kavranan bir alana, metafizik diyara adım atılır. Onun felsefesinin *numene* açılan kapısı burasıdır. Metafizik alanla ilgili teorik bilgi her ne kadar mümkün olmasa da pratik akla dayalı inançla bu alana ilişkin bir şeyler öğrenmek mümkündür. Pratik akıl sayesinde aklın ideleri gerçeklik kazanmaktadır. Fakat bu idelerin bizatihi gerçekliğinin *teorik olarak* bilinmesi mümkün değildir. Örneğin, Tanrı pratik akıl için bir idealdir, ancak onun gerçekliği akıl tarafından asla bilinemez. Bununla birlikte, koşulsuz olanı aramaya yatkınlığından dolayı akıl mükemmel ve zorunlu olanı düşünmekten geri duramaz. Fakat öznel bir ihtiyacı karşılamak için zorunlu olanı bilebileceğimiz zannına kendimizi kaptırarak hataya düşeriz. Bu hatayla Tanrı’nın varlığını ispat yoluna gireriz, ki bu uğurda nice

---

⁴ Konuyla ilgili olarak, *bkz.* Spinoza 2011.

deliller ileri sürülmüştür. İleri sürülen bu delillerden hiçbiri Tanrı’nın varlığı sorununun epistemik bir mesele olmadığını anlayamamıştır. Kant’a göre asıl mesele bunun ahlaki bir sorun olduğunu kavramaktır. Bu nedenle o, bilginin sınırları dışına sürüklediği bu sorunu, inanç alanına taşır.

Kant’a göre ahlak yasası, saf istemeyi belirleyen tek formel nedendir. Formel olması nedeniyle de istemenin her türlü içeriğinden veya nesnesinden soyutlanmıştır. Bu yüzden, saf istemeyi belirleyen neden, en yüksek iyi değildir, fakat en yüksek iyiyi ve onun gelişmesini saf istemenin nesnesi hâline getiren neden, ahlak yasasıdır. Bu bakımdan en yüksek iyi kavramı en üst koşul olarak ahlak yasasında içerimlenir. Dolayısıyla ahlak yasası saf istemenin hem nesnesi hem de kavramıdır. Pratik akıl ile gerçekleşecek olan varoluşunun formu aynı zamanda saf istemeyi belirleyecektir (Kant 2014: 120). Bu durumda ortada hâlâ yanıtlanmayı bekleyen bir soru vardır: “En yüksek iyi, pratik olarak nasıl olanaklıdır?” Kant’a göre bu sorunun yanıtlanması hayli zordur, çünkü en yüksek iyinin birbirinden oldukça farklı iki ögesi vardır: mutluluk ve ahlaklılık. Bunlar arasındaki ilişki henüz analitik olarak bilinmemektedir. Bunun nedeni ise görünüşler arası ilişkilerin, kendi başına şeylerin bu görünüşlerle olan ilişkisi sayılmasıdır (Kant 2014: 125). Hâlbuki Kant’a göre bu ilişki sadece ve/veya ancak pratik bakımdan zorunlu olarak, *a priori* bilinebilir. Bu nedenle, olanağı deneysel ilkelere yaslanmadığı için, en yüksek iyi kavramı ancak transendental olarak türetilir. Öyleyse, en yüksek iyinin olanaklılığının koşulu sadece *a priori*-epistemik ilkelere dayanmalıdır.

Ahlak nasıl mutlu olunacağına ilişkin bir öğreti değil, fakat daha ziyade mutluluğa nasıl layık olunacağına yöneliktir (Kant 2014: 141-142). İnsan, mutluluğa layık olmaya gereksinmelidir; ondan pay almaya değil. Ancak, liyakat ve pay almanın birleşme olanağı akıl sahibi bir varlığın yetkin istemesindedir. Aslında Kant için bu hususun teorik bilme bakımından imkânı yoktur, fakat insan akli böyle bir imkânı düşünebilir. Bu durumda, insanı mutluluğa layık kılan, onun ahlaklılığıdır. O hâlde mutluluğa layık olma, ahlaklılığa bağlıdır. Ahlak yasası insandan “en yüksek iyi”nin gerçekleştirilmesini ister. “En yüksek iyi” kavramında mutluluktan pay almanın koşulu, ahlaki davranıştır. Demek ki, ahlaklılık ile mutluluğun birleştiği bir düzenin varlığını isteyebiliriz.

“En yüksek iyinin gerçekleşmesi”nin bir koşulu ruhun ölümsüzlüğüdür: “Dünyada en yüksek iyiyi gerçekleştirmek, ahlak yasası tarafından belirlenebilen bir istemenin zorunlu nesnesidir” (Kant 2014: 132). En yüksek iyinin en üst koşulu ise niyetlerin ahlak yasasına tam uygunluğudur. Bu uygunluk, ahlaklı bir varlığın ulaşması gereken

nihai amaçtır. Bir başka deyişle, istemenin ahlak yasasına tam uygunluğu aslında kutsallıktır. Fakat bu kutsallık duyulur dünyadaki akıl sahibi hiçbir varlığın varoluşunun en son evresine dek ulaşamayacağı bir yetkinliktir. Ancak bu uygunluğa pratik açıdan zorunlu oluş içinde rastlanabilir. Bu sonsuz ilerlemenin mümkün şartı ise akıl sahibi varlığın sonsuza kadar süregiden varoluşunun varsayılmasında saklıdır. Buna karşılık, bu sonsuza dek giden bitmez-tükenmez çaba bir şekilde engellenir. Sadece zaman koşulunun kendisi için bahis konusu olmadığı Sonsuz Varlık, ahlak yasasına uygunluğun tümünü görür ve herkesin en yüksek iyiden aldığı payda onun kutsallığına rastlanabilir. Öyleyse en yüksek iyi pratik açıdan ancak ruhun ölümsüzlüğü varsayımıyla olanaklıdır:

Buna göre en yüksek iyi pratik olarak, ancak ruhun ölümsüzlüğü varsayımıyla olanaklıdır; dolayısıyla bu da, ahlak yasasına ayrılmaz bir biçimde bağlı bir şey olarak, saf pratik aklın bir koyutudur (Kant 2014: 133).

Ruhun ölümsüzlüğü postulatı/koyutu, Kant’ın teorik bakımdan belirlediği bir varsayım veya epistemik bir problem değildir. Daha ziyade ahlak yasasının belirlediği istemeden hareketle erişilen bir vargı-inançtır ve en yüksek iyinin gerçekleşmesi için zorunlu bir koyuttur: “Sürenin, ahlak yasasını tam olarak yerine getirmeye uygunluğunun pratik zorunlu koşulundan çıkar” (Kant 2014: 143).

Kant’a göre ahlak yasası, saf aklın buyruğu olarak en yüksek iyinin ilk kısmı olan ahlaklılığın zorunlu yetkinliği sorununa yol açar. Ancak bu sorun tam olarak sonsuzlukta çözüme kavuşabileceği için ölümsüzlük postulatına veya koyutuna ihtiyaç duyulur. Yine ahlak yasası en yüksek iyinin ikinci bileşeni olan mutluluğa gönderir. Mutluluk söz konusu olduğunda ise tam uygun bir nedenin varlığına ihtiyaç duyulur: Tanrı. Kant, Tanrı’nın varlığını, en yüksek iyinin olanağıyla zorunlulukla ilişkili olan bir postulat/koyut olarak tesis eder:

Sonuç olarak, en yüksek türetilmiş iyinin (en iyi dünyanın) olanağının koyutu, aynı zamanda en yüksek asli bir iyinin gerçekliğinin, yani Tanrı’nın varlığının koyutudur. En yüksek iyiyi geliştirme, bizim için ödevdi; dolayısıyla bu en yüksek iyinin olanaklılığını varsaymak, yalnızca bir hak değil, aynı zamanda ödevle bir gereksinme olarak bağlı olan zorunluluktur. En yüksek iyi de ancak Tanrı’nın varoluşuyla olabildiğinden, bunun varsayılması ödevle ayrılmaz bir biçimde bağlıdır, yani Tanrı’nın varlığını kabul etmek, ahlaksal bakımdan zorunludur (Kant 2014: 136).

O hâlde, saf pratik aklın görevi ve/veya ödevi insanı “en yüksek iyi”yi istemeye zorlamaktır.⁵ En yüksek iyinin gerçekleşmesi için kabul edilmesi gereken varlık, doğanın en üst nedeni olarak Tanrı’dır. En yüksek iyiyi gerçekleştirme insan için ödevdir. Bu bakımdan, böyle bir imkânın kabulü, ödeve bağlı bir zorunluluktur. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir husus da Tanrı’nın varlığının kabulünün bilgi değil, ahlaki bir inanç olduğudur. Çünkü Tanrı idesi, ahlak yasasının zorunlu bir sonucudur. Bu bakımdan, en yüksek iyinin gerçekleşmesi Tanrı’nın varlığına bağlı olduğu için, onun varlığının kabulü, ahlaki açıdan bir zorunluluktur:

Şimdi bu kavrama [Tanrı’ya] pratik aklın nesnesine göre bakmak istediğimde, görürüm ki, ahlak ilkesi bu kavrama ancak en yüksek yetkimliğe sahip bir dünya yaratıcısı varsayımıyla olanaklı bir kavram olarak izin verir. O her şeyi bilir olmalıdır ki, davranışımı, niyetimin en derinine kadar, bütün olabilecek durumlarda ve bütün gelecek için bilsin; tam güçlü olmalıdır ki, davranışıma uygun sonuçlar versin; aynı şekilde her yerde hazır, öncesiz-sonrasız vb. olmalıdır. Böylece ahlak yasası, saf bir pratik aklın nesnesi olarak en yüksek iyi kavramı aracılığıyla, en yüksek varlık olarak ilkvarlığın kavramını belirler; bunu aklın fiziksel (ve daha yüksek gelişmesinde metafiziksel) yürüyüşü, dolayısıyla bütün teorik yürüyüşü yapamamıştı. Demek ki Tanrı kavramı, aslında Fiziğe ait, yani teorik akıl için bir kavram değil, Ahlaka ait bir kavramdır; aynı şey, aklın pratik kullanılışındaki koyutlar olarak yukarda ele aldığımız diğer kavramları için de söylenebilir (Kant 2014: 151-152).

Sonuç olarak, en yüksek iyinin gerçekleşmesinin imkânı özgürlük, Tanrı ve ruhun ölümsüzlüğüne bağlıdır. Bu üç kavram varsayılmazsa, en yüksek iyi olanaksızdır. Böylece, aynı zamanda bir dünyada mümkün en yüksek iyinin varoluşunu buyuran pratik yasayla, saf teorik aklın bu üç kavrama sağlayamadığı nesnel gerçeklik, pratik akılla kazandırılmış olur. Çünkü pratik akıl, pratik bakımdan zorunlu nesnesi olan en yüksek iyinin olanağı için bu kavramlara zorunlulukla ihtiyaç duyar ve ihtiyaç duyulan bu kavramlar –en yüksek iyinin gerçekleşme olanağının temelleri oldukları için– için ve kurucu hâle gelirler. Bununla birlikte, Kant’ta Tanrı ve ölümsüzlüğe inanç, özgürlüğe inanç kadar güvenilir bir temele sahip değildir.

KAYNAKÇA

KANT, Immanuel (1993). *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.

---

⁵ İnsan da en yüksek iyiye ancak ahlak yasasına saygıyla zorunlu olarak yönelir.

KANT, Immanuel (1999). *Critique of Pure Reason*, ed. & trans. by Paul Guyer & Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press.

KANT, Immanuel (2014). *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. Ioanna Kuçuradi, Ankara: TFK Yayınları.

SPINOZA, Benedict de (2011). *Ethica / Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.